

Гронтковська О.І.,

аспірант, Львівський національний університет ім. І.Франка

ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРНИХ ЗРУШЕНЬ У ВІДКРИТІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ

У статті зроблено спробу розширити межі традиційної методології дослідження структурних зрушень, на основі неокласичного підходу та моделі оптимізації структури виробництва і споживання у відкритій економіці аналізуються структурні зміни, породжені функціонуванням ринкового механізму.

An attempt to extend the limits of traditional methodology of research of structural changes is done in the article. Structural changes, generated by functioning of market mechanism are analysed on the basis of neoclassical approach and model of optimization of production and consumption structure in an open economy.

Досягнення основних цілей вітчизняних трансформаційних процесів – побудови соціально орієнтованої ринкової економіки, технологічного прориву задля забезпечення стійкого економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності національної економіки – гальмується відсутністю радикальних структурних зрушень. Між тим лише структурна перебудова економіки на інноваційній основі здатна створити реальну базу для підвищення суспільної продуктивності праці, а відтак – для довгострокового економічного зростання і підвищення рівня добробуту, як головної мети суспільства. Особливої актуальності питання структурних змін і структурної політики набувають для малої відкритої економіки у сучасному глобалізованому просторі, де зовнішні шоки і глобальні ризики стають додатковими чинниками як структурних зрушень, так і макроекономічної дестабілізації.

Проблеми структурної перебудови вітчизняної економіки стали предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. При цьому, якщо публікації перших років трансформаційного періоду в цілому зосереджувалися на аналізі деформованості та неефективності структури економіки, що дісталася Україні у спадок від СРСР [1], то подальші дослідження стали більш

грунтовними і багатоплановими. Вони насамперед доповнилися розробкою теоретико-методологічних аспектів структурування економіки та структурних зрушень. Серед найбільш ґрунтовних слід відзначити праці вітчизняних економістів С. Білої, С. Єрохіна, І. Крючкової, Л. Шаблистої. У центрі уваги багатьох українських науковців, зокрема В. Бодрова, А. Гальчинського, В. Гееця, Б. Кваснюка, І. Лукінова, Д. Покришка, М. Скиби, Т. Шинкаренка та ін., перебувають проблеми структурної політики. З огляду на існування подібних проблем, структурні процеси є предметом досліджень багатьох російських економістів, зокрема А. Амосова, С. Глазьева, С. Губанова, С. Дзарасова, С. Меньшикова та ін. Проте, незважаючи на значний масив публікацій, який засвідчує загальне визнання основного значення структурних чинників для успішного просування на шляху реформ і здобуття гідного місця у світовому економічному просторі, чимало як теоретичних, так і прикладних аспектів проблеми структурних перетворень потребують подальшого вивчення.

Теоретико-методологічні підходи, застосовувані сучасними дослідниками до аналізу структурних проблем, з одного боку, відрізняються значним розкидом, з іншого – прагненням до синтезу. Значний розкид пов'язаний з тим, що будь-які макроекономічні дослідження – циклічних коливань ділової активності, економічного зростання, впливів фіскальної чи монетарної політики тощо – тією чи іншою мірою мають вихід на проблему структурних змін. Відтак серед відомих західних вчених, які зробили вагомий внесок у розвиток макроекономіки, у тому числі у дослідження структурних чинників економічного розвитку, відзначають представників різних течій економічної думки – кейнсіанства та некейнсіанства (Дж. М. Кейнс, Р. Харод, Е. Хансен), інституціоналізму та неоінституціоналізму (Й. Шумпетер, Г. Мюрдаль, С. Кузнець, У. Ростоу) монетаризму (М. Фрідмен), неокласичного відродження (Р. Солоу, Е. Фелпс, Р. Лукас, Д. Ромер, Дж. Сакс). Більша частина сучасних досліджень спираються на інституціональний підхід. Не заперечуючи можливості застосування будь-якого з підходів, у нашому аналізі ми будемо спиратися на неокласичний.

Метою статті є дослідження структурних зрушень, породжених функціонуванням ринкового механізму, на основі застосування неокласичного підходу та розширеної моделі оптимізації структури виробництва і споживання у відкритій економіці, що дозволить окреслити низку проблем, на яких повинна бути зосереджена економічна політика держави.

Спочатку проаналізуємо теоретично можливості й основні

напрями тих структурних змін, які спричиняються власне ринковим механізмом у малій відкритій економіці. Припущення малої відкритої економіки для цілей нашого аналізу є цілком виправданим. Як відомо, малою вважається країна, експорт та імпорт якої становлять незначну частку у світовому експорті та імпорті, а показники її економіки не впливають на відповідні світові показники. Вітчизняна економіка має незначну частку у світовій торгівлі, вона не впливає на світову економіку, а навпаки, відчуває вплив світових рівнів цін та процентних ставок, а також циклічних коливань на власній економіці.

Для аналізу скористаємось модифікованим нами аналогом *TNT*-моделі [2, с. 717-724; 3, с. 146-150], яка, своєю чергою, є модифікацією базової мікроекономічної моделі оптимізації структури виробництва у конкурентній ринковій системі. В основу її побудови покладено бісекторальну структуру економіки. Це економіка, в якій виробляються і споживаються два види товарів – експортовані (*T*) і не експортовані (*N*).

У реальному житті структура економіки, тобто співвідношення між різними елементами економічної системи, звичайно є значно складнішою. Залежно від характеру елементів і змісту економічних явищ, зв'язки між якими відображаються, у науковій літературі розрізняють численні види структур економіки: відтворювальну, техніко-економічну, технологічну, організаційно-економічну, соціально-економічну, галузеву, територіальну [4, с. 504], зовнішньоекономічну [5, с. 139] функціональну та секторальну структури [6, с. 180]. В основу аналізу пропорцій національних економік часто також покладається прийнята ООН Міжнародна стандартна галузева класифікація видів економічної діяльності (ISIC) [7]. Однак для цілей теоретичного аналізу зроблене припущення поділу економіки на сектор експортованих і сектор неекспортованих товарів, як і будь яке абстрагування, є виправданим, оскільки дозволяє сконцентруватися на найбільш суттєвих рисах явища, відкинувши другорядні чи похідні.

На наявність експортованих та неекспортованих (непереміщуваних) товарів звернули увагу ще класики, зокрема Дж. С. Мілль та Д. Рікардо, які відносили до експортованих усі кінцеві товари, а всі фактори виробництва (працю, землю, капітал) – до неекспортованих. Але лише в середині ХХ ст. були розроблені моделі, які відобразили структурні наслідки існування неекспортованих товарів, зокрема, зміну структури внутрішнього виробництва, викликану зміною торговельного балансу, ускладнення пристосування до скорочення сукупного попиту, загострення проблеми безробіття та ін.

За класифікатором ISIC, до експортованих товарів наближено відносять продукцію сільського господарства, видобуток мінеральної сировини та продукцію галузей переробної промисловості. А будівництво, внутрішній транспорт, послуги зв'язку, комунальні послуги, як правило, вважають неекспортованими. Між тим технічний прогрес, особливо у сфері комунікацій, постійно розширює перелік експортованих послуг. Ступінь експортованості товарів визначають два основних чинника – транспортні витрати та протекціоністська торговельна політика. Чим меншою є частка транспортних видатків у загальному обсязі витрат виробництва, тим більше можливостей експортувати товар. Протекціоністська політика за рахунок підвищення митних тарифів чи запровадження квот, тобто створення штучної цінової переваги, може перевести товари з експортованих у неекспортовані. Товар також не буде експортуватись, якщо на світовому ринку ціни на нього нижчі за ціни власного виробництва.

Наявність неекспортованих товарів і послуг породжує низку особливостей. Внутрішній попит на непереміщувані товари та їх пропонування повинні зрівноважуватись, зменшення попиту не може компенсуватись зростанням експорту. Ціни на неекспортовані товари можуть значно відрізнятись від цін світового ринку, тому що немає конкурентного тиску.

Розглянемо модель оптимізації структури виробництва у відкритій економіці, в якій виробництво експортованих і неекспортованих товарів перебуває на межі виробничих можливостей (*PPF*), тобто весь наявний капітал і праця залучені у виробництво, рівень безробіття відповідає його природному рівню. Від'ємний нахил і опуклість кривої *PPF* означають, що збільшення виробництва одного виду товару можливо лише за рахунок зменшення виробництва іншого, а при переміщенні ресурсів між секторами економіки їх віддача спадає. Пропорції заміни показує кут нахилу кривої виробничих можливостей у кожній точці, який визначає гранична норма трансформації:

$$MRT_{TN} = MC_T / MC_N = P_T / P_N$$

де MC_T , P_T – граничні витрати та ціна експортованих товарів,

MC_N , P_N – граничні витрати та ціна неекспортованих товарів.

Відношення P_T / P_N представляє собою відносну ціну експортованих товарів, виражену у неекспортованих товарах, тобто реальний валютний курс ($e = P_T / P_N$), і графічно відображається прямою з від'ємним нахилом ($-e$), яка є аналогом бюджетної лінії *B*. Реальний обмінний курс як відносна ціна відіграє голо-

вну роль у розподілі діяльності між секторами експортованих і неекспортованих товарів, він стимулює виробників і споживачів зробити оптимальний вибір з поміж цих двох видів благ всередині країни.

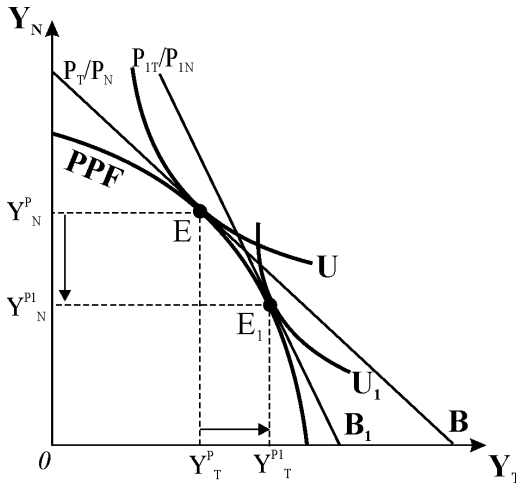

Рис. 1. Модель оптимізації структури виробництва і споживання у малій відкритій економіці

$P_N = MRS_{TN}$), то в країні встановиться оптимальна структура виробництва, яка точно відповідатиме структурі споживчого попиту (рис. 1).

Точка дотику кривої виробничих можливостей (PPF) і бюджетної лінії B показує, що початковий реальний валютний курс, тобто початкове співвідношення цін експортованих і неекспортованих товарів (P_T/P_N) визначило рівноважні обсяги їх виробництва за максимального ВВП у точці E . Коли ж відносна ціна експортованих товарів підвищується (P_{1T}/P_{1N}), бюджетна лінія змінює кут нахилу ($B \rightarrow B_1$), а структура виробництва і споживання оптимізується у точці E_1 . Переміщення рівноваги у точку E_1 означає, що в економіці відбуваються структурні зрушення: виробництво прямує до розширення випуску більш цінного експортованого товару і скорочення виробництва неекспортованого. Коли б відносна ціна експортованих товарів падала, то ресурси почали б переміщуватись у протилежному напрямку.

Отже, оптимальну структуру виробництва у відкритій економіці визначає відносна ціна експортованих товарів. За рівно-

Загальний обсяг внутрішнього поглинання (абсорбції) складається з товарів внутрішнього виробництва та імпортованих товарів. Смаки і уподобання споживачів відносно експортованих і неекспортованих товарів описуються кривими байдужості, кут нахилу яких визначає гранична норма заміни благ. Якщо відносна ціна товарів P_T/P_N буде відповідати граничній нормі їх заміни для споживачів ($MRT_{TN} = P_T/P_N$), то в країні встановиться оптимальна структура виробництва, яка точно відповідатиме структурі споживчого попиту (рис. 1).

важною відносною ціною виробники максимізують додану вартість, а споживачі купують товари обох секторів у пропорції, яка відповідає пропорціям їх виробництва. Але сам рівень рівноважної ціни визначається взаємодією інтересів виробників і споживачів.

У відкритій економіці внутрішня абсорбція розподіляється між двома видами товарів – експортованими і неекспортованими. Коли економіка перебуває у рівноважному стані, то сукупний дохід і сукупні видатки рівні. Але існує різниця між видами товарів і послуг. Оскільки неекспортовані товари і послуги не переміщуються, то в стані рівноваги їх виробництво повинно дорівнювати їх споживанню: $Y_N = A_N$. Для експортованих товарів і послуг такої рівності не потрібно: коли внутрішнє виробництво менше за споживчий попит, то нестача виповнюється за рахунок імпорту, і навпаки, при перевищенні виробництвом споживання надлишок товарів експортується.

Розширимо межі нашого аналізу, до якого включимо стан первинного поточного рахунку (торговельний баланс) і наявність у країні чистих зарубіжних активів або ж зовнішнього боргу. Модель на рис. 2 представляє ситуацію, коли виробництво відповідає точці *A*, але країна мала попередньо нагромаджені чисті зарубіжні активи $(1+r)NA > 0$, тому має можливість витратити

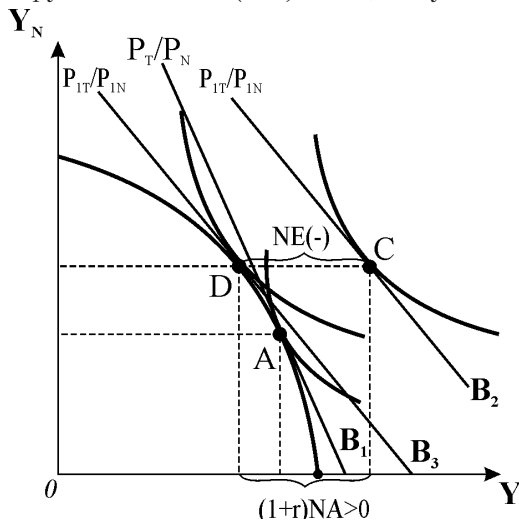

Рис. 2. Оптимізація виробництва і споживання у малій відкритій економіці за наявності чистих зарубіжних активів

більше, ніж виробляє, її споживання відповідає точці *C*. Дві шкали цін (B_1 і B_2), дотичні до кривих байдужості в точках *A* і *C*, показують, що чисті зарубіжні активи збільшують багатство, і до того ж відносна ціна експортованих товарів в точці *C* нижча, оскільки бюджетна лінія у точці *C* більш похила, ніж у точці *A*. Внаслідок зміни відносних цін, через підвищення ціни неекспортованих товарів, бюджетна лінія

змінює кут нахилу ($B \rightarrow B_3$), створюються стимули для спрямування ресурсів із сфери експортованих товарів до неекспортованих товарів, виробництво рухається від точки A до точки D . Виробництво в точці D означає, що вищий попит на неекспортовані товари, порівняно з точкою A , задовольняється внутрішнім виробництвом, а на експортовані – імпортом, який оплачується нагромадженими іноземними активами. Торговельний баланс дефіцитний, його величина дорівнює відрізку DC .

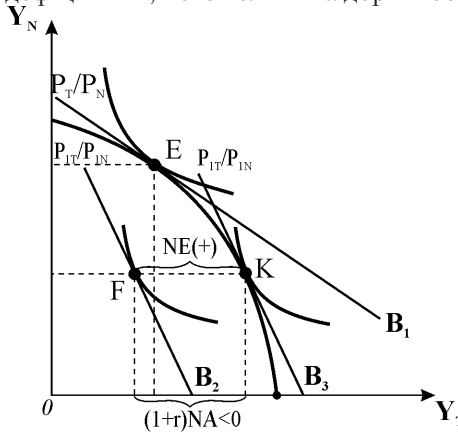

Рис. 3. Оптимізація виробництва і споживання

Одночасно зменшується виробництво неекспортованих товарів, порівняно з точкою E , оскільки їх відносна ціна впала внаслідок загального звуження попиту. За рахунок розширення експорту виникає надлишок первинного поточного рахунку FK .

Таким чином ринковий механізм через коливання реального обмінного курсу, вираженого у відносних цінах експортованих і неекспортованих товарів, змінює структуру відкритої економіки і забезпечує потрібний оптимум виробництва і споживання.

Торговельний дефіцит повинен бути врівноважений у майбутньому позитивним сальдо поточного рахунку. Якщо деякий час внутрішні економічні суб'єкти живуть за рахунок іноземних кредитів, то з настанням періоду повернення боргів виникає необхідність відповідних зрушень, змін у структурі внутрішнього виробництва, які забезпечать оплату зовнішнього боргу. Перехід від торговельного дефіциту до позитивного сальдо торговельного балансу не проходить безболісно. Відбувається зниження рівня споживання у порівнянні з випуском продукції. Попит на неекспортовані товари скорочується, і зайняті в сфері неек-

струє ситуацію, коли в країні нагромадились зовнішні борги, які потрібно виплачувати. Країна біднішає і споживає все менше товарів обох видів. Споживання переміщується з точки E в точку F . Більш стрімка шкала цін у точці F свідчить, що відносна ціна експортованих товарів зросла, тому виробництво зростає, тому виробництво експортованих товарів, потрібно для сплати боргу.

спортованих товарів і послуг втрачають роботу. Вони змушені шукати її в секторі експортованих товарів, який розширюється, оскільки фірми можуть продавати свою продукцію на світовому ринку, але це потребує часу або зміни місця проживання.

Структурні зрушення найчастіше виникають через різку зміну рівнів внутрішніх видатків. На моделях ми розглянули одну з причин такої зміни – настання періоду погашення зовнішнього боргу, що зменшує внутрішнє споживання. Але подібні структурні зрушення можуть бути викликані і несподіваним зростанням споживання, і зростанням багатства країни через відкриття нових джерел природних ресурсів, класичним прикладом якого стала „голландська хвороба“, або різким стрибком світових цін. Вони можуть спричинитися економічним популізмом уряду, який, прагнучи заручитись підтримкою населення, реалізує масштабні соціальні програми, на які бюджетних коштів не вистачає.

В усіх випадках перелив ресурсів із сектора неекспортованих товарів до експортованих потребує серйозної структурної перебудови і викликає значні проблеми. Для пом'якшення негативних наслідків структурних зрушень в економіці уряди розробляють програми структурної перебудови. До них входять заходи з підвищення ефективності державних інвестиційних програм, реструктуризації державних компаній, стимулювання розвитку експортного сектора за рахунок зниження торговельних бар'єрів, проводиться реформа системи ціноутворення, особливо в державному секторі та сільському господарстві, змінюється митне і податкове законодавство. Зазвичай застосовуються такі макроекономічні заходи, як посилення жорсткості податкового режиму, зміна фінансово-кредитної політики, девальвація національної валюти. Глибина і швидкість змін в цілому залежать від держави та її можливостей підкріплювати ці зміни значними інвестиційними ресурсами. Надзвичайно великі витрати, які супроводжують структурну перебудову, вимагають коштів, яких часто не знаходять всередині країни. Кредити на проведення структурної перебудови надають міжнародні фінансові організації (МВФ, Світовий банк, ЄБРР та ін.), проте їх допомога оцінюється економістами неоднозначно.

Розглянуті теоретичні моделі знайшли своє підтвердження в реальному житті багатьох країн. Чинник зовнішньої заборгованості став причиною жорстких структурних зрушень в економіках більшості країн, що розвиваються, зокрема латиноамериканських. Вплив більшості з розглянутих чинників структурних змін, за винятком нових джерел природних ресурсів, відстежуєть-

ся і у вітчизняній економіці. Зокрема, функціонування у режимі відкритості внаслідок зміни відносних цін посилило сировинну орієнтованість української економіки всупереч задекларованій інноваційно-інвестиційній стратегії розвитку. Девальвація гривні штучно підвищила конкурентоспроможність вітчизняного експорту, тобто спричинила зростання відносної ціни (P_T/P_N) не за рахунок зниження ціни на неекспортовані товари, а за рахунок штучного підвищення ціни експортованих товарів і зробила зовнішній, а не внутрішній попит основним чинником економічного розвитку, сприяла зростанню відпливу капіталу з країни. Кошти, одержані Україною від зовнішніх запозичень, спрямовувалися переважно на споживання, на розширення соціальних програм у руслі популістської політики урядів і політичних сил, що змінювались при владі. Практика їх нераціонального використання закріпилася і стала на заваді вкрай необхідних структурних змін.

Проведений аналіз показує, що застосування неокласичного підходу та розширеної моделі оптимізації структури виробництва і споживання до теоретичного аналізу структурних зрушень у відкритій економіці дозволяє виявити основні їх чинники та загрози для макроекономічної стабільності, а отже, врахувати їх при розробці програм структурної перебудови. Прикладні аспекти цього аналізу стануть предметом подальших досліджень автора.

Література

1. Дзись Г. Структурна перебудова економіки України // Економіка України. – 1994. – № 6. – С. 17-25; Геєць В. Структура економіки і структурна політика її стабілізації // Економіка України. – 1995. – № 4. – С. 15-29; Грищенко А. Структура ринкового трансформування інверсійного типу // Економіка України. – 1997. – № 1. – С. 4-10;
2. Сакс Д., Ларрен Ф. Макроэкономика. Глобальный подход. – М.: Дело, 1999. – С. 714-747.
3. Киреев А.П. Международная экономика. Учебное пос. для вузов: В 2-х ч. – Ч. I. – М.: Международные отношения, 1997. – 416 с.
4. Економічна енциклопедія: У трьох томах. – Т. 3. – Видавничий центр „Академія“, 2002. – 952 с.
5. Державне регулювання економіки: Навч. посібник / С.М.Чистов, А.Є.Никифоров, Т.Ф.Куценко та ін. – К.: КНЕУ, 2006. – 440 с.
6. Ковтун О.І. Державне регулювання економіки: Навч. посібн. – Львів: Новий світ-200, 2006. – 340 с.
7. International Standard Industrial Classification (ISIC), Revision 3 // [http://unstats/un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp?C1=14&Lg=1](http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp?C1=14&Lg=1).